

**ЭОЖ 101 (091)
FTAMP 02.91.01****ӘЛ-ФАРАБИ ҒІЛМІНДЕГІ ГУМАНИЗМ МӘСЕЛЕСІ****Г.Р. Аубакирова¹, А.Н. Бекмурзина¹***¹М. Қозыбаев атындағы СҚМУ, Петропавл, Қазақстан***Аңдатпа**

Әл -Фараби қалдырған бай ғылыми мұра оған әлемдік танымалдылық әкелді. Оның өмір бойы қарастырған және барлық дүниетаным жүйесінің негізіне айналған басты тақырыптары - жеке тұлға мәселесі болды: оның адамгершілігін жетілдіру, зияткерлік деңгейін арттыру, бүкіл адамзаттың бостандығы мен бақытына қол жеткізу.

Философтың осы қаладағы адамдардың өмірі мен қоғамдық құрылымына қатысты айтқан сөздері ерекше болды. Сондай-ақ, бұл жерде болашақта талантты философтар, ғалымдар мен ақындар өмір сүруі және жұмыс істеуі үшін барлық жағдайлар бар деп ойлаған.

Әл-Фараби тамаша жады мен табандылыққа ие болған, Араб халифатының астанасына келгенге дейін оған бірнеше тіл ғана белгілі болды. Тіл меңгеруден басқа ойшыл барлық бос уақыт бойы медицина мен логиканы үйренген. Замандастар оны өте ақылды адам және Аристотель еңбектерінің талантты комментаторы ретінде сипаттаған. Оның әл - Фарабиге әсері өте үлкен болғанымен, оқушы мұғалімнен тез асып түскен.

Әл-Фарабидің пікірінше, нағыз билеушінің басты міндеті - тек өзі үшін ғана емес, қол астындағылар үшін де шынайы бақытқа ұмтылу. Алға қойылған мақсаттарға жету қабілеті және басқару ол да бір өнердің түрі.

Фарабидің айтуынша, қайырымды адам өлімнен қорықпауы керек, ол қадір-қасиетін сақтап, үрейге түспеуі керек, өмірді ұзартуға ұмтылу керек, өйткені ол тек игіліктер жасауға арналған құрал ғана.

Түйінді сөздер: философия, ой, тарихи мұра, тәрбие, адамгершілік, гуманизм, ғылым, білім, мәдениет, этика.

ПРОБЛЕМЫ ГУМАНИЗМА В УЧЕНИИ АЛЬ-ФАРАБИ**Аубакирова Г.Р.¹, Бекмурзина А.Н.¹***¹СКГУ им. М. Козыбаева, Петропавловск, Казахстан***Аннотация**

Богатое научное наследие, оставленное Аль-Фараби, принесло ему мировую известность. Главными темами, волновавшими его всю жизнь и ставшими основой всей системы мировоззрения, были темы личности, совершенствования ее нравственности, повышение интеллектуального уровня, достижения свободы и счастья всего человечества.

Примечательны высказывания философа относительно жизни людей и общественного устройства в этом городе. Он называл его «самым восхитительным и счастливым из невежественных городов», а также полагал, что здесь существуют все условия для того, чтобы в будущем в нем могли жить и работать талантливые философы, ученые и поэты.

Аль-Фараби обладал прекрасной памятью и упорством, известно, что до приезда в столицу Арабского халифата, ему было известно только несколько языков. Помимо освоения языков мыслитель практически все свободное время отдавал изучению медицины и логики. Современники описывали его как чрезвычайно умного человека и талантливого комментатора трудов Аристотеля. И хотя его влияние на Аль- Фараби было чрезвычайно велико, ученик довольно быстро превзошел учителя.

По мнению, Аль-Фараби главная задача истинного правителя в стремлении к подлинному счастью не только для себя, но и для подданных. Способность к достижению поставленных целей и есть искусство управления.

По словам самого Фараби добродетельный человек не должен страшиться смерти, он обязан сохранять достоинство и не впадать в панику, стремясь продлить жизнь, ведь она всего лишь средство для творения блага.

Ключевые слова: философия, мысль, историческое наследие, воспитание, нравственность, гуманизм, наука, образование, культура, этика.

PROBLEMS OF HUMANISM IN THE TEACHINGS OF AL-FARABI

G.R. Aubakirova¹, A.N. Bekmurzina¹

¹NKSU named after M. Kozybaev, Petropavlovsk, Kazakhstan

Abstract

The rich scientific heritage left by al-Farabi brought him world fame. The main themes that had been of concern to him all his life and became the basis of the entire system of worldview were the themes of the individual, improving its morality, increasing the intellectual level, achieving freedom and happiness for all mankind.

The philosopher's statements concerning the life of people and social structure in this city are remarkable. He called it «the most delightful and happy of the ignorant cities», and also believed that there were all conditions for talented philosophers, scientists, and poets to live and work in it in the future.

Al-Farabi had an excellent memory and perseverance, it is known that before arriving in the capital of the Arab Caliphate, he knew only a few languages. In addition to learning languages, the thinker spent almost all of his free time studying medicine and logic. Contemporaries described him as an extremely intelligent man and a talented commentator on the works of Aristotle. And although his influence on al-Farabi was extremely great, the student quickly surpassed the teacher.

According to al-Farabi, the main task of a true ruler is to strive for true happiness not only for himself, but also for his subjects. The ability to achieve goals is the art of management.

According to Farabi himself, a virtuous person should not be afraid of death, he must maintain dignity and not panic, trying to prolong life, because it is only a means to create good.

Key words: philosophy, thought, historical heritage, education, morality, humanism, science, education, culture, ethics.

Кіріспе

Елбасы Нұрсұлтан Назарбаевтың «Ұлы даланың жеті қыры» атты бағдарламалық мақаласында төл тарихымызды бағалап, жаңғыртуға арналған нақты тапсырмасын іске асыру аясындағы «...бабаларымыздың өмірі мен олардың гажан өркениеті жөнiндегi көптеген деректi құжаттар, әлi де болса, ғылыми айналымға түскен жоқ. Олар әлемнiң бүкiл архивтерiндегi өз iзденушiсi мен зерттеушiсiн күтiп жатыр. Ел–елдегi архив құжаттарына назар аударып, ұлы даланың данышпандары жөнiнде, тарих қойнауына барлаулар жасап отырып, оны хатқа түсiрiп, тезiрек халықтың рухани игiлiгiне, мәдени байлығына айналдыруымыз керек. Сөйтiп әлемнiң тiлдерiне аударып, бүкiл әлемдiк деңгейде, өркениетке қазақ халқы қандай үлес қосқандығын айқындауымыз керек» - деп дәйектеген [1]. Ендеше, осындай ұлы бастамаларының аясында адамгершiлiк, гуманизм мәселелерiне ерекше мән берген және зерттеген әйгiлi ғалым әл-Фарабидiң көтерген мәселелерiн жаңаша тұрғыда тұжырымдау және өзектiлендiру қазiргi жастардың мiндетi деп бiлемiз.

Ұлы ғалым, философ, әлеуметтанушы, математик, физик, астроном, ботаник, лингвист, ойшыл, музыка зерттеушiсi Әбунасыр Мұхаммед ибн Тархан әл-Фараби Оңтүстiк Қазақстан өлкесiнiң көне Фараби, кейiннен Отырар қаласы, Шәуiлдiр ауылында дүниеге келген. 20жасына дейiн сонда оқып, тәрбиеленедi де өсе келе Шығыс елдерiн аралап бiлiмi мен ғылымын дамытады. Солардың iшiнде араб халифатының саяси-мәдени орталығы Бағдатта, Кайрде, Алеппода, Дамаскiде болып көптеген ғылыми зерттеулер жасайды. Шам шахарында көптеген жылдар бойы тұрып ғылыми салаларды игередi. Фараби бабамыздың асыл ғылыми шығармашылығы дүние

жүзі мәдениеті мен ғылыми жаңалықтарына Шығыстың Аристотелі деп танылған. Болашақ ұрпаққа қалдырған ғылыми мұрасы, 160-қа жуық трактаты біздің заманымызға жетті [2].

Ол жаратылыстану, философия, астрономия, математика, медицина, логика, этика, метафизика, жағрафия, әдебиеттану, тіл білімі, музыка сияқты ғылым салаларынан 164 трактат жазған мәлім [3]. Фараби шығармаларының санын белгілі неміс ғалымы Ш. Штейшнейдер 117 еңбек десе, түрік ғалымы А. Атеш 160, ал тәжік ғалымы Б. Ғафуров 200 трактат деп көрсетеді [4]. Мың жылдан асса да осынша рухани мол дүниесінің қолдан - қолға өтіп бізге аман жетуі Фарабидің ұлылығының, данышпан білімпаздығының тағы бір айғағы болса керек. Бүгінгі күні осы еңбектердің барлығын жинап, талдап ұрпақтар кәдесіне жарату басты мақсатымыз болып отыр. Әл-Фараби мұрасын зерттеуге жол ашқан немістің атақты ғалымы Дитерици болды. Осынау зерделі зерттеушінің бағалауынша, Әл-Фараби ғылымының мәңгілік санатына қосылатындығы айғақтайды.

Қазақстанда XX ғасырдың 60-жылдарында отандық ғалымдардың алдында жауапкершілігі мол үлкен міндет тұрды. Ол – ұлы ғұлама ғалым Әбунасыр әл-Фарабидің өмір тарихын, ғылымның сан-саласына арнаған баға жетпес еңбектерін тауып, зерттеп, жан-жақты саралап, насихаттап сол арқылы ұлттық әдебиеттануда үлкен бетбұрыс жасау болатын. Адамзат өркениетіндегі қазақ руханиятының биік тұғырын айқындау мен бекітудегі 1960 жылдар басындағы фарабитануда жасалған игі қадам жаңа өреге көтеріле түсті [5]. Қазақ ғалымдары ұлы ойшылдың мұрасын насихаттау, зерттеу ісінде мейлінше қажыр-қайрат, парасат танытты.

Ұлттық әдебиеттану ғылымындағы фарабитану ілімінің негізін қалаушылардың көшбасында ғұлама ғалым Ақжан Машанидың тұрары даусыз. Ұлы ұстаздың өмірі мен шығармашылығын зерттеуде Ақжан Машани табандылық танытып, осы ұлағатты іске қырық жыл ғұмырын арнады. Фарабитанудағы күрделі еңбектерде ғалымның сан алуан тақырыптардағы мұрасы кеңінен қамтылып, қазақ руханиятымен тығыз бірлікте зерделенеді. А. Көбесов «Фарабидің қазақ жерінде туып, өмір сүрген ғалым екенін қатты ескеруге тиістіміз. Оның ғылым мен өнерде көтерілген биігі, асқан ойшылдығы, қазақ халқының ертедегі рухани күші мен қабілетінің жалт еткен көрінісі деп орынды мақтаныш етеміз» деген сындарлы пікір білдірген еді. Мәселен, А. Машановтың тарихи деректі еңбегінде ғұлама мұрасы, өміріне қатысты тың деректер берілсе, А. Көбесов зерттеуінде даңқты бабамыздың сан-салалы ғылыми ілімі Пифагор, Аристотель, Эвклид, Птоломей, әл-Кинди, Бэкон, өзге де ұлы тұлғалардың еңбектерімен байланыста талданып, әлемдік деңгейдегі маңызы қарастырылды.

Фарабитанудағы жемісті қадамдар қазақ халқына ортақ көне әдебиет нұсқаларын, ежелгі жәдігерлерді де түркітану мәселелерімен тығыз сабақтастықта зерттеу бағытындағы ізденістердің ғылыми және әдіснамалық негізіне айналып, барынша ұштала түсті [5].

Зерттеу әдістері

Зерттеу жұмысы барысында келесі әдістер қолданылды:

- әдебиетті талдау, әдебиетті жинақтау, ғылыми-әдістемелік әдебиеттер деректерін сипаттау және теориялық талдау әдісі;
- фактологиялық материалды жинау үшін жаппай іріктеу әдісі;
- тарихи материалдың тілдік материалын функционалдық-стилистикалық және құрылымдық-семантикалық талдау әдісі;

– қабылданған әлеуметтік-ғылыми нәтижелерді талдау, салыстыру және жалпылау әдістері.

Зерттеу нәтижесі

Қазіргі зерттеушілердің назарын ортағасырлық шығыс тарихының мәселелері өте қызықтырады. Бұл ғылыми қызығушылық қазіргі әлемдегі Шығыс елдерінің рөлінің артуымен, олардың әлемдік қоғамдастықтың өміріне ықпалының күшеюімен түсіндіріледі, сол уақытта осы елдердің қазіргі замандағы өмірін едәуір дәрежеде айқындайтын көптеген әлеуметтік және мәдени институттар, әдет-ғұрыптар мен елестетулер орта ғасырлық ғылым, мәдениет және білім беру кезеңінде қалыптасқанын ұмытуға болмайды.

Шығыс халықтарының мәдени мұрасын игерудегі көрнекті орын орта ғасыр мәдениетінің маңызды құрамдас бөлігі ретінде білім берудің, тәрбиелеудің және педагогикалық ойдың даму тарихын зерттеу болып табылады. Шығыс елдерінің педагогикалық мәдениетінің үздік өкілдері Еуропа мен Азия халықтарының философиялық және педагогикалық ойының прогрессивті жетістіктеріне барлық зерттеулерге сүйеніп, әлемдік педагогикалық ойдың дамуына үлкен үлес қосуға, кейінгі дәуірлердің мәдениетіне үлкен әсер еткен көптеген бірегей идеяларды ұсынуға мүмкіндік берді. Белгілі тарихшы Е.И. Медынскийдің айтуынша, Шығыс мәдениеті мен ағартуы XIV ғасырға дейін Батыс Еуропа елдеріне қарағанда көп жоғары тұрды және батыс еуропа мәдениетін қоректендірген дереккөздердің бірі болып табылды [6].

Ортағасырлық Шығыстың педагогикалық ойының аса көрнекті өкілдерінің бірі деп атақты араб ғалым-ағартушысы Абу-Насыр әл-Фарабиді айтты. Ол философ-ғалымдар мен педагогтардың тұтас бір тобының басын қосып, ортағасырлық Шығыстың ғылыми-педагогикалық көзқарастарының гуманистік дәстүрлерін қалыптастырған. Ұлы ежелгі грек ойшылдарының идеяларының ізбасары, интерпретаторы және жалғастырушысы әл-Фараби өмір сүрген кезде ортағасырлық Шығыстың ғылыми әлемінде оның орнын айқын болатын. Оның «екінші ұстаз» құрметті лақап атқа ие болуы осының нәтижесі.

Жұмысты жазуымыздың мақсаты - Әл-Фарабидің бірегей мұрасын ұрпақтар сабақтастығы контекстінде зерттеу. Ойшыл ғылым мен гуманизмнің мықты қорғаушысы болды, оның рационалистік талпыныстары көптеген теориялық және практикалық мәселелерді, адам қызметінің рөлі мен ақыл-ойды қарау кезінде айқын көрінеді. Әл-Фарабидің гуманистік идеалы, ол әділеттілікті, халықтар достығын, мәдениетті көрсетеді. Ол ғылым, ақыл-ой қабілеттерінің дамуында адамгершілік жатады деп, адамдарды игілікке, бақытқа, кемелдікке қол жеткізуге шақырған.

Қорытынды

Әл-Фарабидің идеялық мұрасы керемет және әр түрлі. Бұл туралы көптеген тек Шығыс елдеріндегі еңбектері ғана емес, сонымен қатар, барлық әлемдегі шығармалары дәлел. Әл-Фараби барлық салаларды зерттеген және салыстырған. Ал адамгершілік, гуманизм мәселелеріне ерекше мән берді. Сонымен қатар, «Шығыс Аристотелі», «екінші ұстаз», «Муаллимус Сони» деп аталған. Энциклопедист-ғалымдың әлеуметтік, этикалық, философиялық көзқарастарының қалыптасуына ең алдымен Орта Азия халықтарының, Орта және Таяу Шығыс елдерінің өзіндік және өзіндік мәдениеті, Ежелгі грек философиясы, атап айтқанда Аристотель мұрасы, сондай-ақ сол кезеңнің идеологиясы үлкен әсер етті [7].

Өзіндік және өзіндік философиялық ойлауға ие ғалым тұтас энциклопедиялық жүйені құрады. Әбу Насыр Әл-Фарабидің еңбектерінің маңызы мен қызметінің

маңыздылығы, оның бай ғылыми мұрасын зерттеуге бөлінетін үлкен, күшейе түскен назарын көрсетеді. Бұл жұмыс Әбу Насыр Әл-Фарабидің шығармашылығындағы этикалық көзқарастарды талдауға арналған, ол жеке тұлғаны тәрбиелеу, гуманистік көзқарастарды қалыптастыру, сондай-ақ оның адамгершілік қасиеттерін дамытуға ықпал етеді. Әл-Фарабидің әлеуметтік-этикалық көзқарастарын түсіну үшін «Платон Заңдарының мәні» еңбегі ерекше қызығушылық тудырады. Әл-Фараби, жаңа туған баланың ақыл-ойы таза мүмкіндік, яғни әлеуетті жағдайда, демек, мейірімді және зұлым әрекет арасындағы таңдауды жүзеге асыра алмайды, мейірімді адам өмірінің процесінде пайда болады деп есептеді. Адамның мұндай бастапқы жағдайын табиғи деп атайды, және оған сәйкес, ол мейірімді да, ақау да жоқ, бірақ адам оған жазу, оқу сияқты бейім болуы мүмкін. Адам тек өз ақыл-ойының жетілуіне қарай жақсылық пен жамандық арасында таңдай алады, соның салдарынан ол мейірімді және зұлымдық әрекеттерді қайталай отырып, белгілі бір адамгершілікке ие болады. Жақсы да, жаман да мінез-кұлық жақсы деп санаған.

Ойшылдың айтуынша, егер де адам жақсылық жасауға ұмтылмаса: «Қандай да бір қайырымдылықты меңгергісі келетіндерге қайырымдылыққа қарсы тұратын ақауларды қууға күш салу керек, өйткені қайырымдылықтар сирек және ақаудан босатылғаннан кейін ғана жетеді» [8]. Сондықтан адам әдетке айналдыра отырып, мейірбандықты бекітуі керек. «Егер адам ізгілікті мақсатқа жетсе және мүлдем жақсы әрі лайықты болса, бірақ бұл мақсатқа оқымайтын жолмен жүрсе, онда бұл бұзылмайды. Егер адам іздену мақсатына жетсе және мүлдем жақсы және лайықты болса, бірақ бұл мақсатқа мадақтау жолымен жүрсе, онда бұл бұзылады. Ең жақсысы-бұл мақсатқа әдемі және лайықты қол жеткізу» [8].

Сонымен қатар, Әл-Фараби: «әділдік, бүлік, батылдық және басқа да әдеттерді алу жолында, сондай-ақ жаман қылықтардан бас тарту үшін уақыт өту қажет. ...ұнамсыз болу үшін, тәтті армандардан сүйіспеншілікті ұстап тұру үшін қажет. Бұл ретте, адам өзінің жанын құртып, оны басынан бастап өзіне наразылық танытуға үйрету үшін ашулардан пайда табу керек» деген [8].

Адам қалыптасуының қуатты құралы ретінде, философ жас адамға қажетті адамгершілік және интеллектуалдық қасиеттерді жасайтын тәрбие мен оқыту деп санаған. Сондықтан Фараб қаласының ойшылы, әл-Фараби былай деп жазған: «тәрбие-бұл халыққа, білімге негізделген этикалық ізгілік пен өнерді беру тәсілі» [9]. Сонымен қатар, философ тәрбие процесі парасаттылықты туындататынына және осы үдерісте заңмен ерекше рөл атқаратынына сенеді: «кімнің тәрбиелігі жоқ, ол жағымды ақаулар табады, ал тәрбиелігі бар адам тек игіліктер ғана жағынды болады. Заң-бұл игіліктерге жол, демек, заң шығарушыға тәрбиені нығайтуға күш салу керек. Егер адамның әдеті мен сипаты заңды, әдемі және қанағаттанарлық емес болса, онда ол әрдайым төмендік, ақылсыздық жағдайында болады, ол заңға бағынуға емес, шегінуші болады» [9].

Қорыта келе айтарымыз, Ұлы бабамыз - Аристотельдің философиясын дамыта отырып, өз тарапынан көптеген маңызды ғылыми еңбектер жазды. Әл-Фараби ғылымының философиялық-логикалық іргетасын дұрыстап қайта қалап шықты. Ол музыка жайлы күрделі зерттеулер жүргізді. Фарабидің метафизика, тіл ғылымы, логика, психология, география, этика, т.б. ғылымдар жайлы жазған еңбектерінің мәні ерекше зор.

Әдебиет:

1. Назарбаев Н. «Ұлы даланың жеті қыры» мақаласы, «Егемен Қазақстан» республикалық газеті, 2018 ж, 21 қараша.
2. А. Ж. Машанов. Әл – Фараби, //Қазақ ССР Ғылым Академиясының хабаршысы, № 5. 1961 жыл.
3. Келімбетов Н. Түркі халықтарының ежелгі әдеби жәдігерліктері.-Алматы: Раритет, 2011.-432б.
4. Қасымжанов А.,Әлінов А. Әл-Фараби// Қазақ: Оқу құралы.-Алматы: Білім, 1994.-176 б.
5. Ақжан әл-Машани. Әл-Фараби көпірі. – Алматы: «Алатау» баспасы,
6. Юсубов Ж.К., Джураева Н.А. Философия нравственного совершенствования Абу Наср аль-Фараби // Молодой ученый.-2013.-№4. С 335-337.
7. Көбесов А. Әл-Фарабидің ашылмаған әлемі. - Алматы: Санат, 2002. - 165-б.
8. Абдильдин Ж.М., Бурабаев М.С. Аль-Фараби. Историко-философские трактаты. Перевод с арабского. Алма-Ата: Наука, 1985.
9. Аль-Фараби. Социально-этические трактаты. Аль-Фараби. Философские трактаты. Алма-Ата, 1970.